

MÓRICZ ZSIGMOND RÓZSA SÁNDOR ÖSSZEVONJA SZEMÖLDÖKÉT CÍMŰ REGÉNYÉNEK BÁCSKAI ÉS BÁNÁTI EPIZÓDJAIRÓL

B O R I I M R E

Egy hónap alatt, 1942 áprilisában írta meg Móricz Zsigmond a *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét* című regényét, tervezett regénytrilógiájának második darabját. Lázasan, folyamatosan dolgozott, volt nap, amikor harminc gépelt oldalt is megírt, mintha érezte volna, hogy sietnie kell, hiszen négy hónap múlva már halott lesz. A Móricz-irodalom tudni véli, hogy az író első, amolyan újságváltozatnak tekintette az elkészült regényt, ám átdolgozni, feszesebbé formálni már nem adatott meg neki. Spontaneitása azonban nemcsak hibája a regénynek, erénye is, mert Móricz Zsigmond nem az eszére, hanem a szívére hallgatott, amikor fogalmazott, s úgy írta meg betyárhőse, Rózsa Sándor külön háborújának a történetét is a történelmi értelmezésekkel is dacolva, mert Rózsa Sándor csak mellékszereplője lehetett a szabadságharcnak. Szét kellett tehát pattannia a betyárlegenda burkának is. Akkor pattant szét ez a legendaburok, amikor Rózsa Sándor valóban a történelem színpadára lép: Szegeden, dicsősége csúcán és betyárjai élén. De az ablakból Kossuth Lajos nézi őket, és arra gondol, Rózsa Sándor csapata legfeljebb százötven-kétszáz emberből áll, de „Szeged maga tízezer embert ad a hazának”. Van oka tehát a betyárvezérnek „összevonni a szemöldökét”, mert érzékeli, hogy a nép jogos követelései háttérbe szorultak, éppen ezért csakhamar külön járja a hadak útját a szabadcsapata: a szemben álló seregek tisztjeire vadászik, és „kiváló szeretettel az uradalmakat akvirálja meg”. Fel is ötlük a regénybeli Leiningen-Westerburg Károlyban, a majdani aradi vértanúban: „Vajjon ő mint úr és gróf és gazdag ember és tiszt nincs kiteve annak, hogy sorra kerül a betyárnak a golyója előtt?” Pedig a történelmi gróf 1848. november 25-én kelt, feleségének írott levelében nem mulasztotta megjegyezni, hogy Csákován várakozván csapatával „megismerkedhetett Rózsa Sándorral, aki a legnyugodtabb, legflegmatikusabb

ember e földön, de rendkívül bátor”, akinek csapatát azonban akkor már feloszlatták. Csoda-e, ha igen gyorsan „fordult ki a fényes, szobatiszta történelemből az a torz hős, akit elhagyatottságában ez a réteg termelt ki magának”, miként Németh László írta. A történetírásban is lábjegyzetbe került, Thim József nevezetes *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története* (Budapest, 1940) című művében a lábjegyzetben több szó esik róla, mint a főszövegben. A főszöveg csak annyit mond, hogy 1848. november 9-én a strážai (lagerdorfi) ütközetben „először vett részt Rózsa Sándor rablóvezér, akinek Kossuth megkegyelmezett”, s a „harcban a rablóvezér egymaga 12 szerbet vágott le”. A lábjegyzetben pedig ezt olvassuk sommás ítéletként: „A vármegyék pártfogásával Rózsa Sándor amnesztiát kért, amit Kossuth megadott hadiszolgálatai ellenében. Megjelése a déli harctéren a magyar tisztok sorában közfelháborodást keltett, míg a megyék örültek annak, hogy megszabadultak tőle. Mikor Ezeres község lakosai jegyzőjüket meggyilkolták, a büntetőeljárásnál Rózsa Sándor és legényei rettenetesen garázdálkodtak, mire csapatát feloszlatták (nov. 17.).”

Móricz Zsigmondnak nem is a történelem rajzolta Rózsa Sándor kellett. „Mi közöm nekem azzal a Rózsa Sándorral, aki élt. Az én barátom, az szimbólum. Szelleme arra a hívásra nem jelentkezik, nem ismer magára. De majd valaha, a nép fiai, a fiaik fiai tudni fogják, mit jelent.”

Tehát Jókai nyomát követte akkor, amikor a szabadságharcban fellépő Rózsa Sándorról kellett beszélnie a második Rózsa Sándor-regényben, mert elég volt csak felütnie *A magyar szabadságharc 1848–49-ben* című Jókai Mór, Bródy Sándor és Rákosy Viktor írta könyvet, hiszen Móricz a *Kelet Népe* című folyóiratának Rózsa Sándor-illusztrációját is onnan vette.

Móricz Zsigmond regényének zárórészét vezeti be a *Szegedi szózat* című fejezet, hogy azután a *Csata* címűben teljeseadjék ki Rózsa Sándor és csapata szabadságharcbeli szerepének epizódja. Mert Rózsa Sándor a délvidéki harcokban lényegében egy hónapig, 1848 novemberében vett részt, amikor véres tragédiák, vérengző szentvedélyek világították be Bácska és Bánát térségeit, és menekültekkel az utak, és legyilkoltakkal a falvak és városok házai és utcái teltek meg.

Móricz hangütése is ezt a tragédiát exponálta a *Szegedi szózat* című fejezetben:

„A rémhírek napról napra jöttek, hogy a szerbek kimozdultak a római sáncokból meg Szent Tamásról, s elfoglalták Titelt.

Szeged megmozdult, nyugtalanzkodott. Egyszerre, amire sose gondolt, határ város lett. Minden gyermek tudta, hogy a rácok először is Szegedet fosztják ki, jaj akkor mindenkinek, aki lábon jár! . . .

Hova lett egy pillanat alatt a régi Szeged . . .”

Rémhírek ijedtségében élt a város, hiszen még „mezei zászlóaljai” sem voltak otthon, hogy védekezhessenek. Azok „összevissza állomásoztak, egyik Kúlán, a másik Törökbecsén, s ezeknek alig volt más fegyverük, mint a szegedi bicska meg a furkósbot, amit maguk vágtak . . .”

Ilyen körülmények közepette vonul fel Szegeden Kossuth Lajos szeme előtt Rózsa Sándor csapata, amelyet azután a déli hadszíntérre küldenek Damjanich János keze és parancsnoksága alá. Közéről alig láttatott regényhős itt Rózsa Sándor, az epizódon át Leiningen-Westerburg Károly szemével és gondolkozásával látjuk a történeteket. S a *Csata* című fejezet is csataképek füzére, mert Móricz nem is tehetett mást, mint mozaikkockákból építse történetét, ha a délvidéki események jellemző vonásait fel akarja tüntetni.

Az első kép Becskereké: „A ház teljesen ki volt ürítve, mert a rác kereskedő elmenekült, s a háza úgy maradt, ahogy éppen abban a pillanatban volt, amikor eltávoztak lakói. Nagybecskerek magyar, német és szerb lakossága úgy viselte magát, ahogy várni lehetett. A magyarok kitörő lelkesedéssel vették körül a honvédeket, a németek udvariasak és kedvesek voltak, a szerbek gyűlölködők és alattomosak.”

Fiatal tiszték parádéznak, amikor először kiejtik a Rózsa Sándor nevét:

„Tudjátok-e, miféle húst ebédelünk? – ugrott közéjük egy fiatal hadnagy. – Rózsa Sándor gondoskodik rólunk, hogy éhen ne haljunk. Barátom, ennél remekebb ötletet, mint hogy ezt az embert befogták. A legjobb proviant tiszt. Háromszáz darab birkát hozott most is.

– De honnan?

– Hát csak úgy elcsípi őket a levegőben . . .”

Gyorsan kiderül, uradalmi jószágot raboltak el a betyárok, s talán éppen a Becskereken bokázó Leiningenét vagy sógorát. Az ebéd emlegetésével ér véget az életkép: Vetter tábornok elrendeli, hogy egy portyázó csapat induljon Temesvár felé, s ezzel a csapattal küldi Leiningent is.

Másnap Giládra nyomulnak be, s az események most sötét fordulatot vesznek – a honvédek is rablókká változnak:

„A falu hosszú utcáján most a katonái felállottak, s parancsot sem várva, megrohanták a férfiak nélkül maradt házakat, és megkezdték a zsákmányolást. Minden házat birtokba vettek. Elsősorban a jobb módú házakat, s ami pénzt vagy értékes tárgyat leltek, mindent kihordtak az udvarra, és szekerekre rakták. Bort is találtak, a hordókat bezúzták, és tálakkal vagy amilyen edényt találtak, itták a bort.

Leiningen nagyon rosszkedvűen nézte a zsákmányolást, és a többi utálatos dolgot. Németül elkáromkodta magát. Korbácsát is csattogtatta.

De az emberek azt mondték, erre joguk van, hadizsákmány.

– Tessék hagyni, tiszt uram – mondta neki egy helybeli sváb –, megérdemlik, mindennap halállal fenyegetik az itt lakó magyarokat.”

A következő mozaikkockán előtérben Rózsa Sándor áll:

„– Kapitány úr, ez a Rózsa Sándor – mondta neki egy konfidens sváb altiszt, s rámutatott egy parasztra.

Rózsa Sándor? Kíváncsian fordult arra.

Rózsa Sándor ott állott egy udvarnak a közepén, amit szintén feldúltak és kifosztottak, pedig nagyon szegény népség lehetett.

Éppen a tarisznyájába nyúlt, és egy darab kenyeret vett ki, tört belőle, s egy vénasszonynak adta, aki bámészkodva vette el, rögtön mohón hozzáfogott majszolni. Hogy evett, elvonult, mint a kutya, s a két markába szorítva a zsákmányt, fogatlan szájjal faldosta.”

Majd Leiningen és Rózsa Sándor kettőse következik – jelképes erővel bíróan, hiszen egyoldalú a társalgásuk, s az is közvetítőkkel folyik.

Az újabb képből Leiningen Rózsa Sándor után nyomoz, és itt halljuk ismét tömören azt, amit a *Szegedi szózat* című fejezetben részletesebben az író előadott. Az erre következőben Rózsa Sándor első csatájáról és önérzetes voltáról mesél Móricz, majd arról a „sajátságos hibájáról” esik szó, miszerint „kiváló előszeretettel az uradalmakat akvirálja meg”, hogy a szabadságharc másik dimenziója is megmutatkozzék. Van itt is hatásos részlet. Leiningen tiltakozik a hódítás akkor látott módja ellen:

„Nem tudom, ez-e a legjobb módja a meghódítatásnak – mondta Leiningen összevont szemöldökkel, engem mindenesetre utálat fog el az ilyen eljárás láttára.

S rámutatott egy fára, amelyen három férfitest lógott.

– Háború van – mondta a polgári biztos, és otthagya a finnyás gróft.”

A záróképsor a tomaševaci sikertelen roham leírása, Móricz (Leiningen előadására támaszkodó) kitűnő csataképe igencsak beszédes, főképpen Rózsa Sándor harcmódorának bemutatásával: ő ugyanis csak a szerb tisztekre vadászott, azokat vette célba, a közlegényt nem bántotta:

„Sokáig ott lapult mellette a fiatal gróf.

– Lőj – mondta a betyárnak. – Lőj.

Az oda se ügyelt.

Egy szervián tudniillik, egy szerb közlegény hihetetlen vakmerőséggel csaknem egész alakot mutatott, és szintén úgy célzott, ahogy a betyár.

– Lódd le.

Rózsa Sándor azt dörmögte:

– Szögény embör a’!

Előbb nem értette. Azt hitte, valamiért megsajnálta. Csak később jutott eszébe, hogy ez mit mond: lehet, hogy ez a közlegény, és nem úr . . . Nem lövi le . . . Inkább lőné le őt az?”

A nemzeti célok így változnak át osztályérdekek kifejeződésévé, egyúttal a szabadságharc eszmevilága kettősségének az érzékeltetésévé.

Hogy a „híres »szaladás«” képeinek megidézésével zárul a regény szabadságharcos története, Móricz írói logikájából következik. A délvidéki hadakat Windischgraetz ellen rendelik a főváros védelmére. Drámai mondatok sorakoznak *A szaladás* című fejezetben. Nem lehet tragikus döbbenet nélkül olvasni a regénynek ezt a fejezetét! Itt már Rózsa Sándor története magán-történelemmé egyszerűsödik a menekülő Délvidék magyar népe szenvedéseinek kontextusában:

„Roppant kavargás volt ez. A polgárháború iszonya. A katonaságot szakadatlanul jobbra-balra ráncigálták. A nemzetőrség a nemzetet őrizte, saját tűzhelyére nem is gondolhatott. Míg a szaladók itt lepték el a lakásokat, addig a szegedi fiak szanaszét jártak már a hadak útján. Közben robbanások mindenfelé. A lelkek robbantak . . .”

„A polgárháború iszonyát” ennek a menekülő délvidéki népnek kellett átélnie. Még egy képpel erősíti meg mindazt az író, amit eddig elmondott – nem Rózsa Sándorról, hanem a népről. A *Rózsa Sándor* című fejezetben a Gospodincán és Szenttamáson történekekről olvasunk: ebben a fejezetben fordít háta a háborúnak Rózsa Sándor, kivonulva a szabadságharcból és tűnik el a Selyem Katával a ködben. Móricz Zsigmond így lett utolsó művében első nagy ábrázolója Bácska és Bánát népe 48-as történetének. Megható, de kritikai rajza mindannak a nagyszerűnek és szánnivalónak, ami 1848–1849-ben történt Bácskában és Bánátban.